

iz kompetenc prosvete, tedaj bo izpostavljeno v splošno izobraževalnih predmetih nekaterim nevarnostim. Zato predlagam, da se najde pot za trdnejšo povezavo morebiti v slavističnem odboru samem ali pa v posebni komisiji za strokovno šolstvo, ki bi delala v okviru Slavističnega društva. Če bi se odločili za drugo varianto, bi bilo treba komisijo postaviti takoj, se pravi zdaj na zborovanju.

Zaključim naj z ugotovitvijo, da so problemi, ki sem se jih dotaknil, prav zdaj nadvse pereči. Zato terjajo naglih dejanj in odločitev.

Poročila

POROČILO O DELU ZA VELIKI SLOVENSKI BESEDNJAK

Letos poteka 65 let, odkar je izšel Pleteršnikov slovensko-nemški slovar, ki je še danes največje delo naše leksikografije in pglavitna podlaga za poznanje in uporabo našega jezika. To razdobje obsega dve človeški generaciji, in sicer čas, ko smo se šele dokončno razvili kot narod, dobili politično neodvisnost in izpeljali socialno revolucijo, doživeli torej bistvene spremembe v svojem narodnem in socialnem razvoju. Očitno je torej, da smo na leksikografskem področju v hudi zamudi in da predstavlja pomanjkanje novega reprezentativnega besednjaka našega jezika občutno vrzel, ki se je vsi in posebej še naši jezikovni delavci že delj časa živo zavedamo.

Iz zavesti takšne vrzeli se je že kmalu po ustanovitvi Slovenske akademije znanosti in umetnosti rodila misel, da naj akademija prevzame izdajo novega slovenskega besednjaka, ampak spočeta misel je iz razumljivih vzrokov dozorela v konkreten načrt šele po osvoboditvi in sistematično zbiralno delo je steklo nekako v drugi polovici l. 1948.

Spočetka — to velja za prvo polovico celotne dobe od l. 1948 do danes — je bilo zbiralno delo zastavljeno tako, da se vzame za podlago Pleteršnikov besednjak in da se dopolni z izpisi za novejši čas, to je od l. 1890 dalje. V ta namen je bilo l. 1954 izpisanih približno 950.000 kartotečnih listov iz originalne in prevodne leposlovne literature in pa strokovne literature in publicistike novejšega časa. Proti koncu omenjenega zbiralnega dela pa se je izkazalo, da na ta način — predvsem zaradi nasprotja med naravo Pleteršnikovega slovarja in med novejšo leksikografsko tehniko — ne bi bilo mogoče izdati homogenega in res reprezentativnega besednjaka, ampak da zahteva takšen slovar novo izpisovanje tudi iz razdobj, ki so v Pleteršniku sicer že zastopana, so pa obdelana nepopolno. Druga polovica zbiralne dobe, t. j. od l. 1954 do danes, je bila torej posvečena sistematičnemu dopolnjevanju Pleteršnika, ne samo za novejši, ampak tudi za starejši čas. S tem se je seveda obseg zastavljenega dela občutno povečal, posebej pa še zato, ker so se tudi izpisovalne metode v teku časa zmeraj bolj izpopolnjevale, tako da bi bile čimbolj v skladu z modernimi zahtevami jezikovne znanosti.

V naslednjem naj podam v imenu Inštituta za slovenski jezik SAZU oziroma njegove leksikološke sekcije kratek oris do danes opravljenega dela, kakor se nam kaže po stanju s koncem prve polovice tega leta:

Prvotna zbirka je bila predvsem dopolnjena s tem, da je bila sistematično izpisovana literatura 19. stoletja in so bili precej obširno izčrpani najboljši teksti njenih pglavitnih zastopnikov. Število izdelanih kartotečnih listov znaša 117.000 listov za literaturo prve polovice in 367.000 listov za literaturo druge polovice 19. stoletja, skupaj torej nekaj manj kot pol milijona. Precejšen del od tega števila odpade na tako imenovane popolne izpise, to se pravi, od vsakega pomembnega avtorja smo izpisali eno daljšo ali dve krajši deli od besede do besede, ne glede na to, kolikokrat se ta beseda v tekstu najde, tako da daje opravljeni izpisi celotno besedno gradivo dotičnega dela z vsemi njegovimi semantičnimi, sintaktičnimi in stilističnimi karakteristikami, ki se dajo tudi statistično obdelati in uporabiti. Na ta način so bile

izpisane Prešernove poezije po izdaji iz leta 1849 z dodatki tam neobjavljenih pesmi in njegovih pisem. Enako je bil izpisan Levstikov Martin Krpan in njegovo Popotovanje od Litije do Čateža, Stritarjev Zorin, Trdinov Peter in Pavel iz Bajk in povesti o Gorjancih, v delu pa je Jurčičev Sosedov sin. Poudarim naj, da so ti izpisi primerni za vsako leksikografsko delo najstrožjih kriterijev, razen tega pa predstavljajo prav zaradi svoje popolnosti dragoceno zakladnico za vseh vrst znanstvene preiskave, bodisi leksikološke bodisi gramatične bodisi stilistične narave. Pa tudi ostali izpisi iz literature našega 19. stoletja so bili napravljeni z največjo mogočo natančnostjo in zanesljivostjo, saj so jih opravili bodisi sami znanstveni sodelavci in asistenti Inštituta za slovenski jezik, ali pa so jih sproti kontrolirali. V primerih, kjer v začetku sprotna kontrola praktično ni bila izvedljiva, se ta kontrola zdaj dodatno opravlja. Z nabranim gradivom literature 19. stoletja je zlasti za drugo polovico tega stoletja v glavnem že odpravljena vrzel, ki jo predstavljajo Pleteršnikovi nepopolni podatki za ta čas. Posebna vrednost tega novega pol milijona izpisov pa je še ta, da so bili izpisovani načeloma pri popolnem in delnem izpisovanju celotni stavki od pike do pike in je tako dana možnost, da se okrajšava tekstov izvrši po enotnem merilu pri sami redakciji besednjaka, ne da bi bilo treba nanovo zatekati se k izpisanim virom. Nemogoče je namreč izsolati vse izpisovalce, zlasti še priložnostne, tako da bi sami opravljali okrajšave najbolj smiselno in enotno.

Vštric z obširnimi izpisi literature 19. stoletja je šlo tudi izčrpno zbiranje gradiva iz besednjakov tega časa, ki so velikokrat odločilno vplivali na razvoj našega knjižnega jezika in v katerih tudi najlažje in najhitreje dobimo vsaj približne podatke glede ustvarjanja in naraščanja specifičnega besednega zaklada pismenega jezika. Te vrste kartotečnih listov imamo po stanju 30. junija t. l. nabranih v Inštitutu za slovenski jezik oziroma njegovi leksikološki sekciji 337.000. Tukaj sta s približno 90.000 listi zajeta najprej Pohlino in Gutsmanov slovar, ki sta oba izšla sicer že proti koncu 18. stoletja, vendar predstavljata temelj vse naše poznejše leksikografije; nadalje pa obsega ta material veliko število izpisov iz Murkovega, Janežičevega in Cigaletovega besednjaka, preko katerih drži nepretrgana slovarska kontinuiteta vse do Pleteršnikovega besednjaka. Vkljub precejšnjemu številu izpisov omenjeni material seveda še zmeraj ni popoln, ker bi samo celotni izpis Cigaletovega besednjaka, ki je po velikosti enak Pleteršnikovemu, zahteval še veliko več truda in časa, kot ga je bilo mogoče temu posvetiti spričo danih sredstev in razpoložljivega delovnega kadra, pa tudi spričo izpisovalnih potreb na vseh drugih področjih.

Nadaljnjo bistveno spopolnitev Pleteršnika in prvotno obstoječe kartotečne zbirke pomeni obširen izpis naše ljudske poezije, ki je s koncem prve polovice tega leta dal kot rezultat približno 80.000 kartotečnih listov. Izpis naših narodnih pesmi, ki nedvomno predstavljajo bogato zakladnico našega ljudskega izraza, je za naše razmere vsaj delno nadomestilo tistega, kar predstavlja pri drugih narodih izpis njihove stare originalne literature, glede na to, da je vsa naša pisana literatura pred 19. stoletjem skoraj v celoti nabožne in prevodne narave in nosi zato tudi večkrat v jezikovnem pogledu — spomnimo se na primer samo na Trubarjevo in poznejšo tradicionalno, popolnoma neutemeljeno rabo člena pred samostalniki — pečat tuje miselnosti. Delno je iz teh izpisov razvidna tudi pokrajinska razširjenost posameznih besed, čeprav seveda dostikrat le indirektno.

Upoštevajoč, da spada med zahteve velikega reprezentativnega besednjaka po možnosti tudi ugotovitev pokrajinske razširjenosti posameznih besed, je bilo dopolnilno zbiralno delo obrnjeno tudi v to smer. Inštitut za slovenski jezik oziroma njegova leksikološka sekcija hranita danes približno kakih 20.000 kartotečnih listov različnega dialektičnega blaga. Ta številka je primeroma majhna, in da dela ni bilo mogoče izpeljati v večjem obsegu, je treba pripisati nenavadni težavnosti naloge, ki terjajo pozvedovanje in zapisovanje na terenu in celo mrežo dobro izvežbanih sodelavcev. Dosedajni poskusi, kako bi se dalo pritegniti k tej nalogi celoten kolektiv naših slavistov, zaenkrat niso bili dovolj uspešni in bo treba v tej smeri iskati novih prijemov. Deloma je v tem pogledu pričakovati pomoč inštitutove dialektološke sekcije, četudi je njeno delo v glavnem naravnano na glasovne pojave in zajema v načelu le ugotavljanje omejenega števila besed.

Tudi izpisovanje starejših tekstov našega jezika, ki segajo v čas pred 19. stoletjem, se zaenkrat še ni moglo razviti v takšni meri, kakor bi bilo to potrebno. Očitno je, da terja takšno delo še prav posebnega znanja in izurjenosti in je bilo obstoječi delovni kader lažje uporabiti za izpisovanje iz poznejših kot pa iz starejših

dob. Tako postavka izpisov iz naše starejše literature s koncem letošnjega prvega polletja zaenkrat ne predstavlja več kot 96.000 kartotečnih listov, od katerih odpade 63.000 na izpise iz Dalmatinove biblije. Ti izpisi so bili napravljeni po metodi popolnega izpisovanja, in zahvaliti se imamo zanje okoliščini, da se nam je za omejen čas za to nenavadno težavno in zahtevno delo ponudil kvalificiran izpisovalec.

Vzporedno z izpisovanjem naše starejše literature izpred 19. stoletja se je zbiralno delo inštitutove leksikološke sekcije nanašalo tudi na izpisovanje naših starejših besednjakov pred Pohlinom in Gutsmannom. Tukaj — in to velja že za samega Pohlina in Gutsmana — je bilo zastavljeno zbiranje že v začetku leksikografskega dela na akademiji, vendar je bilo zaradi prizadevne naglice opravljeno večkrat nepopolno, tako da je bilo treba v nadaljnjem poteku zbiranja izpisati starejše slovarske viře marsikdaj nanovo. Če imamo zdaj približno 80.000 listov iz Kastelčevega slovarja, nad 9000 listov iz Megiserjevega slovarja iz l. 1592, približno 3000 listov Alasievega besednjaka, itd., je skupen rezultat 119.000 kartotečnih listov toliko pomembnejši, ker so izpisi kolikor se da popolni in zanesljivi. Kar je še nepregledanega slovarskega gradiva, vsebovanega v omenjeni skupni številki, ga sistematično pregleduje, dopolnjuje oziroma nadomešča za to posebej kvalificiran honorarni sodelavec Inštituta za slovenski jezik.

Dozdaj še nisem omenil dopolnitve zbiralnega dela za najnovejši čas v razvoju našega jezika, to je za čas od izida Pleteršnikovega slovarja naprej. Zaenkrat izkazuje naš seznam za to razdobje 170.000 novih izpisov. Ker v prvotni zbirki, ki se nanaša na ta čas in ki znaša 950.000 listov, odpade približno ena tretjina na prevodno literaturo in ker sta tudi ostali dve tretjini bili izpisovani predvsem po kvantitetnem, ne pa po kvalitetnem merilu, je bil v novjšem razdobju izpisovanja poudarek na tem, da se izpisuje, prvič, le originalna literatura, in drugič, da se izbirajo za izpis zlasti dela naših vidnih poetov in pisateljev, ki se odlikujejo po svojem jezikovnem mojstrstvu. Tako odpade od celote 170.000 novih izpisov 45.000 listov na izpis naše poezije 20. stoletja z Župančičem na čelu, iz proze pa je zastopan z najvišjim deležem Ivan Cankar, poleg drugega s popolnim izpisom Hlapcev in Podob iz sanj. Razen omenjenih novih 170.000 izpisov in starih 950.000 izpisov se nanaša na besedno gradivo 20. stoletja tudi še zbirka 40.000 listov, ki jo je zasebno zbral eden izmed inštitutovih sodelavcev in jo je inštitut odkupil od njega, tako da znaša celoten kartotečni material za novejši čas danes že približno 1.160.000 listov. Vendar je treba pripomniti, da se bojo morali tudi izpisi iz tega razdobja še precej pomnožiti in zajeti še nova originalna leposlovna dela iz tega časa, pa tudi kvalitetna dela iz drugih področij, predvsem iz publicistike, znanstvene in politične literature.

S tem v zvezi se moram dotakniti še vprašanja terminologije. V zvezi z nastajanjem naše slovenske znanstvene in strokovne terminologije, nekako od druge polovice preteklega stoletja dalje, je bilo načrtno izpisanih iz znanstvene in strokovne literature od takrat naprej približno 17.000 kartotečnih listov po posebej za to določenem sistemu. Poleg tega je dalo izpisovanje iz najrazličnejših terminoloških besednjakov nadaljnjih 48.000 kartotečnih listov. Pri tem delu sta se Inštitut za slovenski jezik oziroma njegova leksikološka sekcija skušala povezati, kolikor je bilo mogoče, s posameznimi sekcijami Terminološke komisije pri akademiji, ki že delj časa pripravljajo posebne terminološke slovarje. Treba pa bo tudi tukaj še precej časa in truda, če hočemo doseči to, da bo naš veliki reprezentativni besednjak zajel vse poglobitvene termine iz najrazličnejših znanstvenih in strokovnih področij in hkrati dal tudi njihovo pravo razlago.

S tem naj sklenem ta kratki pregled zbiralnega dela, ki ga je do danes opravil Inštitut za slovenski jezik SAZU oziroma njegova leksikološka sekcija.

Dodam naj samo še tole: Če upoštevamo, da razpolaga sekcija s primeroma majhnim delovnim kadrom in primeroma skromnimi sredstvi, so doseženi začasni rezultati, ki predstavljajo skupaj nad 2.300.000 listov, v glavnem gotovo zadovoljivi. Da bo sodba javnosti pravična, naj opozorim, da je sama redakcija Pleteršnikovega besednjaka trajala 12 let, da pa predstavlja njegov slovar v resnici sad zbiralnega dela celega 19. stoletja, ki se je začelo že pri Vodniku. Zdaj ko se pripravlja reorganizacija naših znanstvenih ustanov, je pričakovati, da bomo tudi pri našem delu dosegli v širšem okviru še nadaljen napredek, ki nam bo omogočil dokončanje obsežnih priprav in končno tudi izid zasnovanega velikega, reprezentativnega slovenskega besednjaka.

Božo Vodusek